

UN REGENACIONISTA MALLORQUI : RAFEL BALLESTER I L'ENSENYAMENT DE LA GEOGRAFIA

A. J. Colom

INTRODUCCIO

Amb aquesta breu col·laboració a "Trabajos de Geografía", vull refrescar la memòria i cridar l'atenció, fonamentalment dels geògrafs i pedagogs d'aquests indrets, sobre l'obra i personalitat d'un home que no ha estat, encara, objecte d'estudi ni per part dels uns ni dels altres. En efecte, la història educativa de les Illes compta amb pocs anys d'esforços investigadors i aquests han estat quasi bé dirigits a desenrotllar la troca del nostre passat pedagògic en el segle XIX, restant, consegüentment, l'actual centúria mancada de treballs, si exceptuam les aportacions de **B. Sureda** i **G. Janer**, prou conegudes, per altra banda. Això fa que essent el nostre home autor de la més valuosa història de la pedagogia mallorquina ¹, no se sàpiga ben bé res de les seves idees sobre l'educació, i entre elles, de les seves aportacions al camp de la didàctica de la

geografia. Per altra banda, els geògrafs mallorquins tenen altres feines més importants que fer, abans d'anar a recercar el passat didàctic de la seva ciència. Així, doncs, intentant incloure el meu treball en el context que aquests buits de la nostra investigació ens ofereixen, analitzaré les aportacions de **D. Rafel Ballester i Castell** al camp de la didàctica de la geografia, esperant de l'ample esperit que anima als responsables de "Trabajos de Geografía", perdonin una temàtica culturalista, tanqüencial als seus esforços envers la geografia positiva de la que se nodreix de fet la seva publicació.

APUNT BIOGRAFIC

Poques són les notícies biogràfiques que tenim del nostre personatge, la qual cosa ens fa veure una vegada més la necessitat de comptar amb una obra enciclopèdica referida a la nostra cultura. Malgrat

(1) BALLESTER, R.: *Bosquejo Histórico sobre la Instrucción Pública en Mallorca*. Impr. Soler, Palma 1904.

tot, sabem si bé per fonts no mallorquines² que Rafel Ballester i Castell va néixer a Palma el 1872 i que inicià els seus estudis de batxillerat al col·legi particular de Sta. Teresa que dirigia aleshores D. B. Ordinas; fou després alumne de l'Institut Balear i company d'estudis de Gabriel Alomar, Pedro Bonet de los Herreros (catedràtic d'alemany anys després a la nostra Escola de Comerç), Roc Carnicer i Jaume Pomar, entre altres, i que a més fou alumne brillant d'aquest històric centre, premiat diverses vegades (anys 1883, 1884, 1885, etc.) per les seves excel·lents notes³.

Llicenciat en Filosofia i Lletres prest es dedicà a la Geografia i a la Història, doctorant-se a la Universitat de Madrid el 1907 amb una tesi sobre la metodologia de la geografia. Col·laborador de l'*Almudaina* i altres diaris mallorquins guanyarà anys més tard la càtedra de Geografia i Història de l'Institut de Palència, passant després al de Girona, i, més tard, al de Valladolid on es jubilà el 1929; es va retirar a Tarragona on morí el mes d'agost de 1931. A més de nombrosos articles (fins i tot al Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana) publicà entre altres els següents treballs: *Estudio sobre la Enseñanza de la Geografía* (Palma, 1901), amb un pròleg de Mateu Obrador; *Bosquejo Histórico sobre la Instrucción Pública en Mallorca* (Palma, 1904) intent molt seriós d'historiar la nostra educació i que fou premiat al concurs que l'Ajuntament de Palma celebrà el 1903 per commemorar l'enderrocament de les murades de Ciutat; *Al Día*, sèrie d'articles periodístics i de divulgació apareguts a diverses publicacions entre els anys 1898 i 1901⁴. Traduí també: *Els assaigs de crítica i història* de H. Taine, referits a Espanya.

La seva tesi doctoral *Investigaciones sobre metodología geográfica* (Madrid, 1908) es publicà

també en forma d'article a l'Argentina⁵. Cal destacar la seva vessant com a autor d'obres de text per a estudiants de batxillerat: *Geografía de España* (amb quatre edicions el 1934). *Clio. Iniciación al estudio de la historia*, obra de gran difusió i que la seva utilització perdurà molts anys després de la mort del seu autor (hi ha una setena edició publicada a Tarragona el 1942); el seu *Curso de Historia de España* (Girona, 1921) fou traduït al francès⁶ i adaptat a l'alemany en una edició a Leipzig el 1930. Per últim no podem oblidar les seves aportacions a la investigació històrica: *Fuentes narrativas de la historia de España durante la Edad Media (417-1474)* (Palma, 1908) i la *Bibliografía de la Historia de España. Catálogo metódico y cronológico de las fuentes y obras principales relativas a la Historia de España desde sus orígenes hasta nuestros días* (Barcelona, 1921).

LA SEVA IDEOLOGIA

Abans d'encetar l'estudi de les seves concepcions sobre la didàctica de la Geografia, cal fer una breu incursió dins la seva ideologia ja que en ella s'articula el fet educatiu com a element de primer ordre. Potser, per això mateix, Ballester, és el cas extraordinari d'un professor d'Institut interessat per qüestions pedagògiques, i de fet, un dels pocs especialistes d'aquesta terra que aplicaren els seus esforços a la tasca de desenvolupar un pensament metodològic i conceptual de la matèria que impartia. Tant és així que si exceptuam als institucionistes, cap altre professor mallorquí, malgrat la nòmina brillant que formen, i fins i tot que qualcun d'ells esgrigueren a un moment o l'altre de la seva vida sobre educació, —record ara noms com T. Agui-

(2) Vegi's: *Nota Necrològica de D. Rafel Ballester i Castell*, a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, vol. VIII, (anys 1927-1931), Barcelona 1936, p. 412.

(3) Tal com es desprèn de J. POMAR: *Ensayo Histórico sobre el desarrollo de la Instrucción Pública en Mallorca*. Impr. Soler, Palma 1904. Vegi's el cap. XV, pp. 275 a 290.

(4) Vegi's: *Al Día. Colección de artículos científicos, pedagógicos, críticos y de Polémica*. Tipogr. Amengual y Muntaner, Palma 1901, XVIII + 192 pp. Cal advertir que aquest és el peu d'impremta correcte d'aquest llibret, malgrat a la Biblioteca B. March de Ciutat figuri com a obra sense peu d'impremta conegut.

(5) Vegi's: *Investigaciones sobre metodología geográfica*, en Boletín de la Instrucción Pública de la República Argentina, núm. 3, Buenos Aires 1909.

(6) Vegi's: R. BALLESTER: *Histoire d'Espagne*. Ed. Payot, París 1928.

ló, Pons i Gallarza i G. Alomar— dedicà la seva capacitat reflexiva per desenvolupar qüestions didàctiques de les matèries que professaven. Aquest fet que inexplicablement continua essent normal en els nostres dies, té l'excepció, i un model veritablement imitable, en un professor d'Institut que coordinà de forma admirable la ideologia político-social i la seva tasca com a intel·lectual i docent.

Intentaré doncs explicar com el fet motivador i profund de les seves dedicacions didàctiques es troba arralat a la seva ideologia i a les concepcions que de les seves matèries —Història i Geografia— tenia.

Rafel Ballester no es pedagog en el sentit que la seva formació es aliena a la ciència educativa. La seva aportació didàctica no ve doncs des de la Pedagogia, ni té tan sols un interès exclusivament i originàriament pedagògic. Aquestes afirmacions són prou demostrables si ens aturam a analitzar amb un cert detall els seus treballs propis de càtedra. El primer que ens sorprèn és el diferent tractament que fa de la Història i de la Geografia. En efecte, dins el camp de la Història, Ballester se'ns mostra com un investigador interessat en ampliar el camp de coneixement de la seva matèria. Els seus articles ⁷ així com els seus llibres ja citats evidencien sense cap dubte el que deim. En canvi, en el camp de la Geografia, la seva tasca no és d'ampliació, d'aportació de noves dades, dedicant-se en tot cas, a la reflexió conceptual i teòrica de la pròpia ciència geogràfica, i conseqüentment, a la metodologia que li es pròpia. Aquesta diferència enunciativa creiem que es lògica si tenim en compte que la Història comptava ja en aquell temps amb una formació pròpia degut a un mètode clar i inconfonible —l'històric— que de fet determinava conceptualment el desenvolupament de la seva pròpia sistemàtica. En canvi, la Geografia es trobava en plena crisi epistemològica i per tant, en un període de conformació conceptual. Així d'una Geografia subsidiària de l'astronomia clàssica i de la Història, ja que es considerava ciència auxiliar de la mateixa a l'hora de classificar els fets significatius del

passat, s'anava a la formació d'una Geografia com a ciència independent i com a saber pragmàtic i utilitarista dins el nou ordre social que anava consolidant la burgesia mitjançant les noves formes comercials, assegurades ara, pel desenvolupament colonial de les potències europees. Dins aquest context de corrents científics oposats i que obeïen a postures ideològiques també encontrades, Rafel Ballester, dedicà els seus esforços per establir a casa nostra una concepció de la Geografia d'acord amb les seves idees liberals, oferint-nos, en aquest sentit, una reflexió epistemològica i conceptual que consider digna de tenir-se en compte per qualsevol interessat en les qüestions teòriques de la Geografia i fins i tot de la ciència en general.

Consider, doncs, que només d'aquest esforç sistematitzador i teòric surt l'interès pedagògic d'en Ballester en el sentit que la seva aplicació a la reflexió teòrica sobre la geografia (per tant enfora del concepte de "teoria pràctica" promulgat per **K. Popper**) li du a demanar-se sobre el mètode de treball que ha d'assolir la nova ciència geogràfica, i en darrer terme, sobre el mètode que s'ha d'emprar a l'hora de reproduir aquesta "nova geografia", o sia, el mètode d'ensenyament de la ciència geogràfica renovada. De totes formes, s'ha de tenir en compte que aquest interès per la metodologia de l'ensenyament geogràfic, és solament una darrera conseqüència de la seva vocació teoríca. Ballester és un home format de ple dins l'època de la "Restauració" amb tot el que això suposa. Cal tenir present el que diu **López Piñero** ⁸ en historiar l'estat de la ciència a Espanya a finals del segle XIX, en el sentit que, després dels catastròfics anys de l'Absolutisme de Ferran VII, unes generacions intermitges s'esforcen per tal de crear una tradició científica que donarà els seus fruits a l'època de la Restauració. El fet mateix del krausisme, sofreix a la dècada dels vuitanta, uns fenòmens que entren de ple dins l'ambient científicista que s'anava formant al país; així, del floriment de la ideologia krausista com a anacronisme de l'idealisme germànic es passava, pocs anys des-

(7) BALLESTER, R.: *Conjeturas sobre la dominación visigótica en las Islas Baleares*. Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana, Palma, Julio 1896.

(8) LOPEZ PIÑERO, J.M.: *La Literatura Científica en la España Contemporánea*, en G. DIAZ PLAJA: *Historia General de las Literaturas Hispánicas*. (Tomo VI: Literatura Contemporánea). Ed. Vergara, Barcelona 1967.

prés, a una mentalitat positiva i positivista tal com ens diu **Aranguren** ⁹. Tan cert és això que prest a Espanya el positivisme es convertí en la més adequada racionalització i fundamentació teòrica del reformisme assolit pel liberalisme de l'època, fins a tal punt, que autors com **Diego Nuñez** ¹⁰, afirmen que aquest mateix fenomen es donà també dins el krausisme i podem parlar, en conseqüència, de "krausopositivisme".

Doncs bé, aquestes noves formes ideològiques refrendades pel liberalisme i que es sustenten en un krausisme renovat per l'empenta del positivisme, donà lloc a Espanya al regeneracionisme que va tenir com a element, o millor dit, com a argument fonamental, la necessitat de l'educació i la cultura com a elements per "regenerar" i engrandir el país, (de totes formes no es pot oblidar, pel que pertoca al paper que el fet educatiu juga al regeneracionisme, que esteim davant una nova generació de krausistes —tal com hem vist, propers al positivisme— que participaran en política de forma directa, o sia, que també es pretén, ara, regenerar el país mitjançant els instruments que oferia la democràcia parlamentària ¹¹).

Si, tal com veurem, deim ara que Rafel Ballester es declarà regeneracionista, es veurà clarament el perquè del seu interès en el canvi de la concepció de la Geografia, i al mateix temps, i com a conseqüència directa, la seva dedicació a la recerca d'una metodologia didàctica d'aquesta nova Geografia. Si el regeneracionisme creu a nivell econòmic en el lliure mercat, a nivell polític en el parlamentarisme i a nivell social en els productes de l'educació, la Geografia serà per a un regeneracionista uns coneixements que afecten directament a l'eficàcia econòmica liberal; les vies de comunicació, els productes agraris i industrials, el comerç, les noves ru-

tes, els plànols i mapes necessaris per establir aquestes rutes comercials, etc., són elements que sense cap dubte determinen la nova Geografia com a matèria compromesa dins el sistema de la política i economia liberal. Es evident, per tant, que si els liberals regeneracionistes creuen fermament amb els efectes de l'educació per tal de desentrollar el poder econòmic de la nació, que un intel·lectual amb aquesta ideologia, es dediqui a la recerca d'una metodologia per tal d'ensenyar, amb eficàcia, una matèria, a l'hora tan compromesa amb el sistema polític vigent, com era aquesta Geografia renovada que defenia Ballester.

El nostre autor en els seus vint-i-vuit anys es declarava decididament regeneracionista ja que, entre altres coses, creia que tan sols mitjançant l'estudi, i donant per part de l'Estat importància a l'educació, es podria arribar a l'engrandiment de la pàtria ¹². El que succeirà és que Ballester inclourà una nova variable en la seva ideologia regeneracionista ja que, amb l'educació, considera que la restauració d'Espanya, juntament amb el seu futur, sols s'aconseguirà si es lluita contra la desídia i apatia de l'aparell oficial de l'Estat centralista, ja que aquest desvirtua tots els valors positius de l'Educació ¹³. Ballester creu que l'amillorament econòmic, i en qualsevol ordre més del país, ha de venir mitjançant l'educació, la qual cosa serà possible si aquesta educació no està controlada pel centralisme del nostre Estat. Amb aquesta tesi desembocam en el regionalisme i autonomisme de Rafel Ballester, possiblement, i junt amb **Porcel i Riera**, els nostres avantpassats pedagogs d'aquella època més radicals en aquestes qüestions:

"La Historia de la Enseñanza en Mallorca durante el siglo XIX queda absorbida como gota

(9) ARANGUREN, J.L.: *Moral y Sociedad*. Ed. Edicusa, Madrid 1966, 2ª edic.

(10) NUÑEZ, D.: *La mentalidad positiva en España: desarrollo y crisis*. Ed. Tucur, Madrid 1975.

(11) Creiem il·lustratiu, i dins el context emmarcat, veure la figura d'Alexandre Rosselló i el seu canvi estratègic, com exemple i model del que parlàvem quan ens referíem a la transformació dels krausistes. Vegi's en aquest sentit: F.J. DIAZ DE CASTRO: *Alexandre Rosselló, la manipulació d'una autopia*, a Comunicacions de les III Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans, Girona 1979; i també del mateix autor: *Alexandre Rosselló i la "Institución Mallorquina de Enseñanza,"* a "Lluc", núm. 693, Setembre/Octubre 1980.

(12) Defensa aquesta tesi a "En Busca del problema", article inclòs dins la seva obra *Al Dia*, op. cit., pp. 57 a 81 (any de publicació d'aquest article el 1900).

(13) Vegi's: "De la Enseñanza", publicat l'octubre del 1899 i integrat a les pàgines 83 a 87 de *Al Dia*, op. cit.

de agua que arrebatava la corriente en la Historia General de la Instrucción Pública española. Desde el día en que nuestros establecimientos docentes como el Instituto Balear, la Escuela Normal, la de Bellas Artes, la de Nautica y las Escuelas de Primeras Letras, comienzan a funcionar bajo la administración y la iniciativa del Estado, la educación y la instrucción pública en Mallorca adolecen como es natural de las deficiencias y del raquitismo propio de los establecimientos oficiales.

Ni el celo e inteligencia del profesorado y discípulos, ni los sacrificios pecuniarios impuestos a los padres de familia, ni las múltiples reformas acometidas por los consejeros de la Corona, ni la inspiración de los cuerpos consultados, ni las tareas encomendadas a las Juntas Locales, ni la labor de las corporaciones religiosas, nada de ello basta para ingerir una gota de sangre nueva, un hálito de vida al gran cadáver de la instrucción pública española”¹⁴.

Ballester sempre que pot critica el fet centralista de l'Estat espanyol i les conseqüències negatives que això reporta per a l'ensenyament, fins i tot, demostrant com en el curs 1898-99, l'Institut Balear donà beneficis a l'Estat per valor de més de 20.000 ptes., diners, emperò, que no es pogueren invertir a l'illa per a la millora dels nostres centres, que, per contra, no reben cap ajut per a la seva reforma i renovació¹⁵. La seva fòbia centralista li du a la crítica oberta a tots els governs que des del 1842 han anat fent possible la consolidació de la rutina a les aules, així com un mateix patró pedagògic uniformista i igualitari¹⁶ que és, en definitiva, com instaurar l'antipedagogia. Les seves crítiques es fan encara més directes als “ministres de foment” de la Restauració pel seu reformisme ineficaç i absurd que com a màxim contempla un canvi a les assignatures dels plans docents o a

la diferència d'un any més d'estudis en els plans de batxillerat.

Refrendant la seva postura regionalista defensa la llengua materna com a llengua escolar i, conseqüentment, la necessitat de comptar amb professorat illenc, posant a un escrit seu, i com exemple del que deim, el paper d'ineficàcia pedagògica que assumeix un mestre del nord d'Espanya si vol desenvolupar la seva tasca professional a Mallorca¹⁷. Defensa la llengua pròpia a nivell d'igualtat amb les altres, i per suposat i tal com dèiem, com a instrument pedagògic. Un exemple del primer cas el tenim quan Ballester comenta un text de Geografia prou conegut a l'època¹⁸ on el seu autor definia el “dialecto” diguent que “*es la forma particular que toma la lengua nacional en una ciudad o en una provincia*”¹⁹. El comentari del nostre autor no es fa esperar:

“En España la lengua nacional es el castellano, luego todo lo que no es castellano son dialectos. Con semejante manera de enseñar no nos sorprende que más adelante aquellos que en su infancia aprendieron así las cosas lleguen a ser diputados y se ofrezca al mundo el edificante espectáculo de un congreso gritando a voz en cuello idialecto, dialecto! al tratarse del derecho que tienen los catalanes o los vascos al cultivo de su idioma”²⁰.

En la defensa de la llengua materna a l'escola es també prou clar i contundent:

“Fijemonos sino en un hecho sólo; en la prohibición de que en las escuelas se enseñe en otra lengua que no sea la castellana. Aparte de los inconvenientes que de ello resultan, inconvenientes que el profesor de la Escuela Normal de las Baleares D. Miguel Porcel expuso en su conferencia dada en esta Ciudad el 23 de Junio último diciendo que todo individuo siente pre-

(14) BALLESTER, R.: *Bosquejo Histórico sobre la Instrucción Pública en Mallorca*. Op. cit., p. 47.

(15) “De la Enseñanza”, op. cit.

(16) “Sobre Enseñanza”, article publicat l'abril del 1900 i que comprèn les pàgines 95 a 105 de *Al Dia*, op. cit.

(17) “Escuelas y Maestros”, article publicat al setembre del 1899 i integrat a les pàgines 119 a 124 de *Al Dia*, op. cit.

(18) Vegi's Félix SANCHEZ CASADO: *Elementos de Geografía Comparada*. Madrid 1896, 14ª edic.

(19) *Ibidem*, p. 115.

(20) BALLESTER, R.: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*. Tipogr. Guasp, Palma 1901, p. 52.

dilección innata por la lengua materna, la cual es preferible a los demás idiomas extranjeros por perfectos y brillantes que fueren; que un pueblo tiene existencia como tal mientras posea un idioma propio; que desaparece una lengua cuando desaparece el pueblo que la habla; que los dominadores ponen empeño en hacer perder el habla nativa a los pueblos dominados para que de este modo pierdan también el recuerdo de su independencia y la noción de su nacionalidad; aparte de todo esto la enseñanza no dará nunca sus frutos mientras el maestro tenga que sostener una lucha titánica para ser entendido y entender a sus discípulos”²¹.

Ballester, amb bona memòria, recorda en aquest mateix escrit, que acabam de citar, una de les resolucions finals del Congrés Pedagògic de Barcelona, celebrat el 1888 i que es referia a la necessitat d'impartir l'ensenyament en la llengua pròpia dels nadius de les diverses regions espanyoles, petició que també ens recordà Ballester, fou feta al Govern i que mai no va merèixer contestació.

Com es pot veure, la ideologia del nostre autor contempla, pel fet del seu liberalisme regeneracionista, el paper important que desenvolupa l'educació ja que, juntament amb el marc polític de la seva opció ideològica, és l'instrument necessari per tal de que el país desperti de la seva postració i alletargament. El que passa és que, al mateix temps, Ballester, no veu possible que això s'aconsegueixi amb un Estat centralitzat que ha donat prou proves d'incompetència a l'hora d'animar el reformisme, amb la qual cosa, la seva opció política, sense abjurar del liberalisme, del regeneracionisme, i aleshores del paper que en ells juga l'educació, se decantarà cap a una concepció d'Estat regionalista i autonòmic com a única forma de fer possible la veritable regeneració mitjançant l'educació i l'avenç de les ciències i el progrés. I s'ha de recordar en aquest punt, que la nova concepció de la Geografia li du a prop del fet científic possibilitador del progrés econòmic i social. Ja hem vist la relació de la nova Geografia amb el desenvolupament econòmic en el context d'una economia de lliure mercat; per altra banda, la posició geogràfica que Ballester defensa es troba plenament d'acord amb el fet regionalista ja que tal com veurem es decanta per l'establiment a

les nostres escoles del mètode topogràfic que es fundamenta en l'arrelament de la geografia a la realitat vital i quotidiana dels alumnes i professors.

Es evident, ñoncs, que Ballester dedicàs esforços a la didàctica de la Geografia ja que aquesta dedicació es troba de ple i amb total coherència amb la seva opció ideològica. Ensenyar Geografia, i sobre tot, ensenyar-la tal com ell proposa a les seves obres, és refrendar la necessitat dels avenços científics, de la investigació, de possibilitar noves vies de comunicacions, de cercar noves formes de desenvolupament econòmic, al mateix temps que conèixer abans que res la pròpia realitat circumdant. En definitiva, ensenyar Geografia amb els criteris d'en Ballester, era un acte més de reproducció d'uns determinats esquemes ideològics adequats, fonamentalment, al liberalisme polític i econòmic, així com refrendar la necessitat de la cultura, la ciència i l'educació com elements regeneradors del nostre poble.

Creiem per altra banda, que només ara i després d'haver vist el sentit ideològic, liberal i regionalista de Ballester, podem veure en el seu veritable context el sentit del seu llibre *Bosquejo Histórico sobre la Instrucción Pública en Mallorca*; no es tracta sols d'una obra conjunta, feta a posta per presentar-la a un Congrés Municipal; En Ballester, historiar la nostra educació, implica refrendar la importància de l'educació per a la regeneració del poble i en un altre sentit no deixa d'esser un acte de reafirmació autonomista pel que suposa d'aportació a la cultura autòctona i al fet particularista i diferenciador de la mateixa.

Pel que fa a qüestions més concretes, la seva ideologia pedagògica l'aplicà a la proposta de transformació dels plans vigents de Batxillerat ja que sempre els considerà com a deficientes pel seu defecte d'esser massa amplis. D'aquesta forma, es dificulta aconseguir en la joventut una cultura de caire general i al mateix temps es demostren insuficients a l'hora de donar una preparació ferma per tal d'iniciar els estudis universitaris. O sia, que segons Ballester, el batxillerat espanyol és ineficaç per assumir els dos objectius que li són propis. En contrapartida, ell fa la proposta de crear dos batxillerats, un elemental, que impartiria unes matèries

i uns graus per aconseguir una cultura general valuosa i pragmàtica (aquests estudis es podrien instal·lar a les capitals de província i en els pobles grans, com a Manacor, Inca...), i un altre superior, que preparàs per l'ingrés a la Universitat. Amb aquesta divisió, el nostre autor, considera que l'anomenat batxillerat elemental democratitzaria l'accés a l'ensenyament i estaria a l'abast de totes les esferes socials, al mateix temps que amb el superior es donaria una preparació sòlida per accedir a la Universitat. Com es pot comprovar, Ballester determina un segon ensenyament amb una estructura i finalitat prou parellada a l'establerta a l'any 1953, i que amb ben poques modificacions (reestructuració de l'any 1957), sols va esser substituït per la Llei General d'Educació a la dècada dels anys setanta ²². Per altra banda, i la comparació amb els temps més recents pot ajudar a comprendre el que volem dir, la proposta de Ballester és encertada des del punt de vista econòmic. L'Espanya de finals del XIX i principis del XX cerca una estabilització econòmica per tal d'assolir el suficient líquid per fer front a la instauració d'una veritable infraestructura industrial, i en aquest context, el nou batxillerat d'en Ballester es pot considerar com una mida estalviadora (sols estudiarien el batxillerat complet una minoria) al mateix temps que possibilita la culturalització de la joventut per tal d'accedir a llocs intermedis de treballs, o sia, la formació de quadres mitjans, tan necessaris per sustentar les noves formes de producció.

Per altra banda considera que haurien d'esser les Diputacions Provincials les encarregades de mantenir i controlar les escoles i Instituts; es decanta, també, per unes Escoles Normals regionals i que els sous dels mestres estiguin en relació al nombre d'alumnes ja que així cada ensenyant intentaria fer la seva tasca de la millor forma possible per tal d'augmentar la seva matrícula. Es també partidari de l'ensenyament lliure, sense oposicions, a les quals qualifica d'afavoridores dels personalismes ²³. Com es veu, implícitament, en aquestes

midis, trobam una fervent proposta liberal (defensa la llibertat d'ensenyament i la lliure competència).

La seva vessant regionalista la trobam també a unes altres propostes. Així, al 1900 ²⁴, tengué la idea d'organitzar un Congrés Pedagògic Regional que aglutinàs a mestres, llicenciats, professors de belles arts, de música i idiomes; també, i per tal de defensar la nostra educació i cultura, proposà crear a Mallorca diversos centres científics encaminats a consolidar "*aspiraciones e ideales que se mantienen hoy dispersos y en su consecuencia esteriles*" ²⁵.

Creiem que amb el que hem dit tenim prou coneixement del context ideològic i pedagògic del nostre autor. Ens resta només intentar sistematitzar les seves idees a l'entorn de la temàtica de la metodologia per a l'ensenyament de la ciència geogràfica. Aquesta qüestió, emperò, ens obligarà a referir-nos a aspectes conceptuals i teòrics propis dels geògrafs i estranys, per tant, als meus quefers. Evidentment, no intentaré desenrotllar l'estat de la qüestió de la teoria geogràfica a Mallorca a principis de segle, si bé crec que l'obra de Rafel Ballester dóna per un treball que tractàs aquesta temàtica.

CONCEPTE I DIDACTICA DE LA GEOGRAFIA

Ja queda dit que R. Ballester arribà a la metodologia didàctica de la Geografia després de fer una anàlisi conceptual d'aquesta ciència. Vull dir a l'hora que la seva proposta és amb aquest sentit més metodològica que didàctica, i per tant, més geogràfica que pedagògica, o sia, més teòrica que pràctica. De totes formes, i malgrat aquesta advertència, mai el pensament didàctic a Mallorca —si exceptuam Mateu Obrador— arribà a nivells tan seriosos i encomiables com els que proposa el nostre autor.

Les fonts de les quals m'he servit per dur a terme la nostra proposta d'anàlisi de la didàctica de la Geografia a l'obra de Rafel Ballester, són fonamentalment el seu llibret *Estudio sobre la enseñan-*

(22) Vegi's "De la Enseñanza", op. cit.

(23) Vegi's "Una Opinión", pp. 115 a 118 de *Al Dia*, op. cit. Aquest article es publicà originàriament l'agost del 1899.

(24) "Semillas al Viento", pp. 101 a 105 de *Al Dia*, op. cit. Data de la seva publicació del juny del 1900.

(25) Ibidem.

za de la Geografia ²⁶, i la tesi doctoral que presentà a la Universitat de Madrid i que qualificada amb excel·lent, titulà *Investigaciones sobre metodología geográfica* ²⁷. Per últim consideram també representatiu el seu llibre de text *Geografía de España* ²⁸.

L'enfocament que Ballester presenta a l'hora de desenrotllar les seves idees didàctiques és el propi del moment i típic de la pedagogia espanyola i mallorquina de l'època. Vull dir que els escrits del nostre autor es fonamenten bàsicament en exercicis comparatius entre la situació en què es troba a Espanya la ciència geogràfica i el seu ensenyament i la que té a altres indrets. Aquesta metodologia de presentació d'un treball de caire pedagògic és típic, tal com afirmava, de l'època puix que sense anar més enfora i sols revisant "*El Magisterio Balear*" —revista professional del nostre magisteri que es publicava des del 1873— trobam gran quantitat d'articles i treballs que amb una sèrie de finalitats apliquem la comparació entre elements o situacions pedagògiques espanyoles i d'altres països, ja siguin europeus o fins i tot americans. Així, una forma d'estudiar aspectes com l'educació de pàrvuls, l'educació femenina, l'ensenyament professional... a l'estat espanyol és oposant la situació en què es troben aquí amb la que tenen a altres nacions ²⁹. Amb això, a més de possibilitar la funció informativa pròpia de qualsevol article s'aconsegueixen d'altres prou interessants tal com la crítica i la innovació, ja que el lector d'aquests treballs rep un missatge que li va informant de l'endarreriment de la nostra educació (d'on, a més, es poden treure conseqüències de tipus polític), li dóna a conèixer realitats i dades de difícil accés i per últim el posa al dia dels avenços pedagògics en el món.

Es, doncs, dins aquesta metodologia on també s'impliquen els treballs d'en Ballester. Així, les seves tesis sobre l'ensenyament de la Geografia vénen contrastades per les activitats que en aquest sentit es desenvolupen a diversos països europeus, amb la qual cosa compleix fidelment amb els objectius ja esmentats de crítica, innovació i informació. Dit això no és d'estranyar que Ballester parli de l'endarreriment de la Geografia a Espanya tant a nivell històric del seu desenvolupament com a l'actualitat i que, aleshores, faci el mateix amb altres països —Anglaterra, Suïssa, Bèlgica, Itàlia— a més d'Alemanya, a la qual dedicarà moltes més pàgines, i França que serà, en definitiva, l'altre element comparatiu, essent estudiada amb més deteniment, fins a tal punt, que es proposa com a model del que s'hauria de fer a Espanya. Per últim, Ballester, patrocinarà un pla didàctic per tal d'establir unes pautes d'actuació que possibilitin l'accés al nivell que l'ensenyament de la Geografia se mereix.

La Geografia a Europa

Ballester considera Alemanya com el lloc on es desenvolupà la Geografia com a ciència, i per tant, el focus d'on procedeixen tots els elements renovadors de la Geografia als altres indrets. Autors com Niehuhr, Gmelin i Pallas, culminen en Alexandre Humboldt i en el seu deixeble, i seguidor, almenys a nivell teòric, Carles Ritter, que fou, per influència directa del seu mestre, el primer catedràtic de Geografia a la Universitat de Berlín a l'any 1820. Aquest fet prest serà imitat per quasi bé totes les Universitats alemanyes que aviat comptaran també amb les seves pròpies càtedres de Geografia, i fins i tot, en seminaris especialitzats. Això possibilità la publicació de manuals i obres de gran

(26) Publicat a Palma a l'impremta de F. Guasp el 1901. Està prologat per M. Obrador (VII + 56 pp.).

(27) Tesi llegida a la Universitat Central (Madrid) dia 14 de desembre del 1907 en l'exercici de grau de doctor en Filosofia i Lletres, secció d'Història. Impr. del Patronato de Huerfanos de Administración Militar, Madrid 1908, 80 pp. També es publicà amb el mateix títol a l'Argentina en el Boletín de Instrucción Pública, el desembre de 1909 (63 pp.). El tribunal que jutjà la tesi d'en Ballester ho formaren els Drs. següents: President: Dr. D. Miguel Morayta; Vocalsponents: Drs. Eloy Bullon i Alejo García Moreno; vocals: Drs. Pio Zabala i José Gutierrez Garijo.

(28) Primera edició abril de 1916. S'ha utilitzat la 4ª edició publicada en dos volums a Tarragona el 1934 (194 + 122 pp.).

(29) Aquest mètode es típic de l'exposició de molts d'articles de tipus pedagògic d'una de les primeres revistes educatives de les Balears, exactament de la segona que es publicà. Faig referència a "*El Magisterio Balear*". Vegi's per exemple: "Las Escuelas en los Estados Unidos de América", publicat al núm. 15 de 11 d'abril de 1874; "Reglas de Educación y Enseñanza" al núm. 21 de 23 de maig de 1874 així com altres treballs que estudien aspectes pedagògics del Japó (núm. 27 de 1875), de l'Alsàcia (núm. 45 de 1875), de Zuric (núm. 5 de 1876), etc.

qualitat, així com un desenvolupament modèlic de la cartografia i de la publicació d'atles, els més bons i complets d'Europa³⁰. Per altra banda, a Alemanya, i degut en gran part a l'obra d'Oscar Peschel, la Geografia prest comptà amb un basament de tipus físic i geològic que possibilità, de forma ben bé definitiva, la seva separació de la Història.

La situació universitària de la Geografia, així com el bon nivell geogràfic d'Alemanya, durà, al nostre autor, a afirmar que la qualitat de l'ensenyament de la Geografia serà una conseqüència lògica dels nivells d'investigació i reflexió conceptual a que s'ha arribat a les Universitats. Amb això, esteim davant d'un dels pensaments i arguments més característics del nostre autor tal com pugui ésser la concordància que segons ell s'estableix sempre entre qualitat didàctica d'una matèria i el nivell d'investigació i estudi que a la universitat ha anat assolint. Anant a un terreny més pròxim a la concretització, i tot determinat per aquesta interrelació entre nivell didàctic i nivell universitari, estudiarà com s'ensenyava la Geografia a Alemanya: "*Concebida la Geografía como ciencia así se la enseña ya en la escuela primaria empezando por lo fácil, lo conocido, para ir luego elevándose a las cuestiones más arduas*"³¹. A Alemanya, a l'escola primària, s'estudia fonamentalment la província per la qual cosa compten amb bones monografies, si bé aquest ensenyament, a judici del nostre autor, gaudeix de defectes, i en especial de dos: es dóna gran importància a la nomenclatura, patrocinant d'aquesta forma el memorisme, i s'agafa com a punt de partida les divisions polítiques —províncies tal com s'ha dit— que sempre són convencionals i que per tant no obeeixen a raons geogràfiques.

Pel que fa al segon ensenyament, Ballester, dirà: "*El método seguido en los gimnasios es el mismo que en las escuelas. La geografía es ense-*

ñada por un profesor especial, antiguo estudiante de Historia o de Ciencias Naturales. Los manuales denotan en su mayor parte un juicioso empleo de las nociones científicas que completan la geografía. Los atlas son buenos" (v. gr. *La pequeña Geografía* de Ruge y el *Typen Atlas* del Dr. Schneider)³³.

Als instituts alemanys l'estudi de la Geografia revolta en torn de la nació confirmant, així, el procés cíclic començat a l'ensenyament primari. De totes formes, els grans elogis de Ballester van dirigits als estudis universitaris, els més importants per a ell per tal de dur a terme un bon desenvolupament de l'ensenyança de la Geografia, la formació del bon professorat i l'edició de llibres, mapes i material auxiliar de qualitat. Des d'aquesta perspectiva, la Universitat es conforma com l'element més important del sistema educatiu i amb capacitat de transcendir la seva tasca a altres àrees de l'estructura educativa d'un país. Els secrets de la Universitat alemanya i del seu bon funcionament es troba segons el nostre autor a la descentralització i flexibilitat per organitzar cursos i ensenyances; en aquest sentit ens informà dels dos nivells, o tipus de formació, que tenen estructurats: un elemental, per a estudiants que han de passar un examen i necessiten d'una formació global abans d'encetar els seus estudis especials, i l'altre, que és exactament aquest tipus d'estudis, o sia, els que permeten una especialització en una matèria determinada. Aquest segon nivell és el que permet comptar amb un bon plantell de bons professors a les altres àrees de l'ensenyament. En el cas de la Geografia, els cursos d'especialització poden ésser els següents: Estudi de les muntanyes, Treballs i exercicis pràctics per a la lectura i confecció de mapes, Distribució geogràfica dels animals i les plantes; Morfologia Terrestre, Climatologia, Física de la Terra, Geografia de les zones polars, Meteorologia pràctica, etc.

Aquesta precisió d'en Rafel Ballester en re-

(30) Per exemple, E. BERGHAUS: *Atlas físico de la Tierra*; KIEPERT l'atles d'Àsia; així com altres obres de BEHN, KIRCHHOFF, WAGNES, PESCHEL i els treballs de l'Institut Geogràfic de Gotha que dirigits pel seu fundador, el Dr. PETERMANN, publicà una revista: *Mittheipungen*. Cal també recordar els atles de STRELER i de SPRUNERMENKE.

(31) BALLESTER, R.: *Investigaciones sobre metodología Geográfica*, op. cit., p. 28. Utilitzarem sempre l'edició de Madrid de 1908.

(32) *Ibidem*, p. 29.

(33) *Ibidem*, pp. 30 i ss.

ferir els cursos de les universitats alemanyes és ja un element de tipus comparatiu amb funcionalitat crítica que introdueix, perquè el lector s'adoni de la hieràtica situació de la Universitat espanyola, totalment centralitzada i amb uns plans d'estudis dirigits, gens afavoridors del progrés de les ciències.

Ballester també ens dona informació de l'estat de la Geografia a altres països. Pel que fa a Anglaterra ens diu que la Reial Societat de Geografia de Londres confia, el 1884, a **M. Scott Keltic**, un treball de com es trobava l'ensenyament de la Geografia a Europa. La mateixa Societat creà també cursos superiors de Geografia a Oxford i Cambridge, i com a fruit d'aquesta experiència, els seus membres confirmaven, anys més tard, les mateixes tesis que defensà Ballester, o sia, que la vertadera reforma, bé sia a nivell científic, o bé, a nivell didàctic d'una matèria deu començar per l'ensenyament superior. També ens destaca la gran importància de l'estudi de la Geografia a l'ensenyament secundari anglès ja que aquest tipus d'estudis és el que més aprofita a la gent que en la seva vida professional més necessitats tindrà dels coneixements geogràfics, (classes directives de la societat, funcionaris públics...) en la qual cosa confirmen el que dèiem en un principi; o sia, el valor de la Geografia com a ciència, es va assumint a les societats on la burgesia veu consolidada la seva posició. El comerç, la indústria, les noves perspectives mercantils i les possibilitat de tipus econòmic que ofereixen les colònies, són els elements de judici que fan veure com a positiva i necessària la sistematització d'uns coneixements geogràfics que seran de gran utilitat dins el nou ordre mundial que s'anava establint. Així, l'exercit, de cada dia més, necessitava comptar amb uns mapes topogràfics precisos i exactes (la Geografia Física com a base de la Geografia Científica, tal com es propugnava en aquells moments); el comerç, la indústria i els seus dirigents, requerien, de cada vegada més, un coneixement de la ja anomenada Geografia Econòmica i, de fet, el tràfic marítim i terrestre depenia d'un coneixement precís de les costes, de l'oceanografia en general i de les rutes de comunicacions i les seves possibilitats de millora.

A Suïssa, sempre tan avançada en el terreny pedagògic, Ballester li dedicà també certa atenció. Ens informarà de l'ensenyament cíclic que s'usa a les seves escoles mitjançant les següents unitats d'es-

tudi: la classe, el barri, els carrers que l'envolten, el poble, el municipi, el cantó, Europa i la Terra en general. També ens notifica de la influència americana a la petita nació centreeuropea ja que **M. Guyot**, cap dels estudis geogràfics a Suïssa i deixeble de **Ritter** viatjà i estudià als Estats Units amb **M. Swinton**.

Totes les universitats suïsses tenien cursos i ensenyances geogràfiques —Ginebra, Berna, Zurich i Neuchatel— amb la qual cosa no cal dir que el nivell didàctic de les seves escoles era realment encomiable. Compten amb un bon nivell de cartografia i, per tant, amb bons mapes i atles escolars que els mestres utilitzen com a mitjà per conèixer la realitat, juntament amb els passeigs escolars, les excursions i els viatges pedagògics.

Itàlia, Bèlgica i Portugal també innovaren el sentit de la Geografia, fonamentalment mitjançant la influència francesa. Així, la creació, a Bèlgica, d'un Institut de Geografia, el 1898, és una de les fites que ni tan sols a França, tal com veurem, es va poder aconseguir. A Itàlia, la influència dels geògrafs francesos es troba a l'adaptació dels mètodes topogràfics, creant-se, a més, Museus Geogràfics a les Escoles Normals i separant les assignatures de Geografia i d'Història a les escoles secundàries, aconseguint, per tant, un millor nivell científic i d'ensenyament.

També Portugal, a partir de 1882, adaptà el mètode topogràfic tant a l'ensenyament primari com al mitjà i diferencià les càtedres de Geografia i d'Història als Instituts. També, i tot confirmant la influència francesa, va desenvolupar de cada vegada més la Geografia Física.

El cas exemplar de França

Ballester, si bé reconeix la primàcia i avantguarda de la Geografia alemanya, es pot dir que dedicà les seves obres didàctiques a l'estudi de la Geografia a França, on, per una altra banda, s'inspirarà a l'hora de donar alternatives metodològiques concretes. Es pot dir que a l'esquema comparatiu subjacent a les obres del nostre autor, França, és el vertader element a comparar amb Espanya. França és, en definitiva, el gran centre d'interès de Ballester i crec que la promoció que fa de la Geografia francesa és encertada tant pel que fa als aspectes científics com als didàctics. Per altra banda, creiem que Ballester tenia raons sòlides per introduir el model francès als nostres indrets, tal com

el paral·lelisme que es donava, en un moment donat, entre Espanya i França. En efecte, el cas francès no és com l'alemany, fruit d'una línia ascendent cap a la científicitat de la Geografia; al contrari, França es trobava en aquest sentit, ben endarrerit i amb una situació com l'espanyola de total abandó pel que fa als estudis geogràfics. Però a França es donà un canvi, ben bé autoprovocat, que farà s'impulsin aquests estudis a nivells de serietat i rigor indiscutibles. Per voluntat pròpia se pren consciència de la necessitat de millorar el nivell de la Geografia, bé sia entesa com a ciència, o com a objecte d'ensenyament; i tot això, a més, es dur a terme a una època de crisi, exactament després de la derrota de Sedan. Creiem, per tant, lògic, que Ballester vegi en la Geografia francesa, a més de raons de tipus científics, unes altres que poden servir d'exemple i de motivació al nostre país: Concretament, aquesta capacitat d'autocrítica, de pressa de consciència d'una situació i de saber instrumentalitzar els elements adequats per solucionar el problema a una època de crisi, ben semblant, per altra banda, a l'espanyola d'aquells anys.

França comptava des del 1809 amb una càtedra de Geografia a La Sorbona, la qual cosa semblava dins el pensament de Ballester que podia haver estat element dinamitzador d'aquests estudis en el país. Sembla, però, que aquests ensenyaments universitaris eren d'una total ineficàcia pel seu abandó i manca de nivell científic. Aquesta deplorable insuficiència dels estudis superiors³⁴, ens ve confirmada, fins i tot, a l'any 1845, amb el que afirmava **Ritter** després d'una visita a París: "*El catedrático de Geografía de La Sorbona es ciertamente un hombre que sabe mucho pero no gran cosa de Geografía*"³⁵. Com a resultat d'aquest baix nivell geogràfic la situació de l'ensenyament de la Geografia a altres nivells del sistema escolar era també deplorable i el mateix es podia dir del material didàctic i auxiliar³⁶. **Vivien de Saint Martin** deia sobre aquest tema "*para la enseñanza elemental*

no tenemos ningún libro digno de aprobación; menos aún para la enseñanza superior. Para la primera hace falta un libro sin puerilidades, conciso, sin sequedad, de estilo puro y natural que presente las ideas con exactitud aunque sumarias, impresiones más bien que fórmulas. Para la segunda, debe ser un manual en la más alta acepción de la palabra en el que tenga asiento la geografía histórica, la matemática y la astronomía al lado de la geografía descriptiva"³⁷.

Per altra banda la consideració científica de la Geografia no existia, ja que sols es considerava com a matèria auxiliar de la Història. A l'any 1863 s'intentà millorar aquesta situació si bé sense èxit. En aquest any el Ministre d'Instrucció Pública, Victor Durry, va dividir l'ensenyament mitjà en dues branques: la secció clàssica i la secció especial, que pretenia la formació d'industrials i comerciants. Evidentment, i tal com ja he assenyalat, la Geografia havia d'assolir, en aquesta darra branca d'estudis, un bon nivell per la seva importància dins les noves professions que el sistema liberal d'economia anava patrocinant. **M. Lavasseur** va esser l'encarregat, pel ministre ja esmentat, de l'organització del seu ensenyament, introduint com a matèria obligatòria la que denominà Geografia Econòmica, primera vegada que sorgia aquesta denominació. La nova assignatura de Lavasseur comprenia Geografia industrial, agrícola, comercial i administrativa de França i dels països europeus³⁸. Com es pot comprobar, tant el nom com el contingut d'aquesta matèria, així com la seva inclusió dins un segon ensenyament dedicat a la formació de comerciants i industrials, confirmen el paper ideològic que per a la societat burgesa tenia la Geografia. De totes formes aquest intent de reforma no va donar resultat, puix que el francesos preferiren assegurar-se el seu futur amb una economia de mercat, però al mateix temps amb la nota clàssica i de bon gust dels Liceus, fins a tal punt, que sols un

(34) BALLESTER, R.: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., p. 8.

(35) BALLESTER, R.: *Investigaciones sobre metodología Geográfica*, op. cit., p. 37.

(36) *Ibidem*, p. 41.

(37) VIVIEN de SAINT MARTIN, M.: "Del estado de las ciencias geográficas y la enseñanza de la geografía en Francia y en Alemania". *Anne Geographique*, 1863. Citat per Ballester a *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., p. 17.

(38) *Investigaciones sobre Metodología Geográfica*, op. cit., pp. 39 i ss.

2 % dels estudiants de secundària anaren a les noves escoles³⁹.

Hagueren d'esser les derrotes de l'exèrcit de Napoleó III en els seus enfrontaments amb els alemanys, les que motivaren l'interès per la Geografia. Sembla que una de les causes de la derrota va esser el gran coneixement que els alemanys tenien del terreny en contra de la incultura geogràfica que mostraren els militars francesos: "*Los acontecimientos de 1870 tuvieron una influencia decisiva, como si todas las personas cultas no hubieran mirado la derrota más que bajo un solo prisma, volvieron los ojos a la decaída i esteril enseñanza geográfica. La geografía apareció como una ciencia patriótica*"⁴⁰.

Aquest mateix any el ministre d'Instrucció Pública, Jules Simon, encarregà a M. Lavoisier i a Himley un informe sobre l'ensenyament de la Geografia a França. En ell es donà compte del deplorable estat d'aquesta matèria. Sols es comptava amb dues càtedres universitàries (a La Sorbona i a Nancy); el segon ensenyament, de 150 professors de Geografia i Història, sols set d'ells eren conscients de la importància de la Geografia. Els materials escolars, segons els autors de l'informe, era realment detestable; un poc millor eren els manuals o llibres de text (Cortambert, E.; Pigonneau, M.; Perigot, M.; Lavoisier, M.; Buisson, Himly, etc.). Pitjor el nivell de les cartes i dels atles (Dussieux, Drieux-Leroy, Corambert, Delamarche, Perigot, etc.) ja que estaven fets d'acord amb l'antic mètode que prenia com a base de la Geografia a la Història, no aportant, d'aquesta forma, cap valor cartogràfic i, per descomptat, omittint totalment qualsevol aspecte de la Geografia Física⁴¹.

De fet, emperò, la renovació de la Geografia a França s'inicià amb l'informe que he comentat, i segons Ballester, es consolidà amb la creació de l'Associació Francesa per al progrés de les Ciències,

(Burdeus 1872), duit a terme per Cl. Bernat, Wurtz i Broca, i amb el Congrés Geogràfic Internacional de París de 1875.

Aquests events donaren lloc a un intens debat sobre la didàctica de la Geografia que, ben bé, es prolongà per més de trenta anys. De les veus que prengueren partit per aquesta renovació pedagògica cal destacar les alternatives de **M. Drapeyron** (1876), **M. Lavoisier** (1879), **J. Paquier** (1884), així com altres menys importants: **Reclus** i **Schrader** (1892), que intentaré sistematitzar a continuació.

M. Drapeyron presentà una ponència en el Congrés de París de 1875 sobre el mètode de l'ensenyament de la Geografia que fou publicada l'any següent⁴². Aquest autor es decantà en contra d'un ensenyament memorístic i formulista de la Geografia al mateix temps que proposà les següents bases per a la seva didàctica:

1.-Establir la separació definitiva entre Història i Geografia.

2.-Fer de la topografia el punt de partida de l'ensenyament de la Geografia.

3.-Crear a les escoles museus pedagògics amb una secció de geografia.

El primer i el segon punt —el tercer és més una recomanació de pràctica educativa— varen esser realment revolucionaris. Drapeyron, pel que fa al primer, va esser radical; si abans no existia la Geografia sense Història ara no es podia parlar d'Història sense Geografia (recordau els fracassos bèlics de les campanyes de l'emperador francès). Per altra banda, si bé en total concordància amb els fets d'armes que possibilitaren el ressorgiment geogràfic a França, la topografia s'alçava com l'element primordial a l'hora de construir-la com a ciència i de dotar-la d'una didàctica valuosa. La topografia assumia qualitats de vertader abecedari geogràfic i s'imposava la llei per la qual valia més veure i conèixer

(39) *Ibidem*, p. 41.

(40) *Ibidem*, p. 40.

(41) BALLESTER, R.: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., pp. 11 a 14.

Vegi's com a fonts d'aquestes dades a M. LAVASSEUR: *Etude et enseignement de la Géographie*. Ed. Delagrave, Paris 1871.

(42) DRAPEYRON, M.: *Nouvelle méthode d'enseignement géographique*. Ed. Dumaine, Paris 1876.

Consulta també: R. BALLESTER: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., pp. 24 i ss. i *Investigaciones sobre metodología geográfica*, op. cit., pp. 41 i ss.

bé qualque cosa que no tot. La topografia "o descripción minuciosa y detallada de un lugar cualquiera de una pequeña extensión de terreno", que és la definició de Paquier que ens dóna Ballester ⁴³, és retradua a nivell escolar com un estudi de la pròpia escola, dels carrers, del poble, el municipi, etc., al mateix temps que volia fer de la Geografia un continuat experiment en el sentit que fos una ciència del fer, de l'experiència i de la descoberta. Ballester, dins aquest context i defensant aquesta postura, ens diu: "un joven alumno que no conozca más que algo de topografía no sabrá, es cierto, las capitales de provincia, ni los cabos, ni las bahías, pero en cambio estará en posesión de otros conocimientos más esenciales que el geógrafo a priori ignore tal vez toda su vida" ⁴⁴.

Per últim, s'intentarà un amillorament de la cartografia a fi que els mapes reproduesquin amb plena fidelitat i precisió la realitat; fer, en definitiva, el que Drapeyron deia, "pas de Geographie sans topographie", ja que així es l'única forma d'aconseguir geògrafs experimentats que coneguin profundament la seva realitat: "La topografía és la reproducción fiel de todos los accidentes del terreno; es una pequeña parte de la tierra fotografiada. La Geografía es el conjunto de las partes" ⁴⁵. La vessant pedagògica d'aquestes asseveracions no es faran esperar: "Que utilidad reporta, decian, que un alumno sepa enumerar los mares de Europa, cabos, golfos, islas i penínsulas sino sabe leer un mapa ni mucho menos trabajar un plano. La clase de geografía debe limitarse a ser una clase de ciencias topográficas. Se nos objetará que los jóvenes topógrafos no saben geografía lo cual es una inconsecuencia porque la topografía no es más que una geografía experimental que de lo simple conduce a lo múltiple y proporciona conocimientos esenciales desconocidos para el geógrafo a priori" ⁴⁶.

Podem dir, aleshores, que la didàctica "topogràfica" de la Geografia es fonamenta en la lectura i coneixements dels mapes i a saber trobar els detalls sobre el terra, de tal forma que, com diu M. Berlioux, el mapa a l'escola s'hauria d'explicar tal com es fa amb el text d'un autor. Es evident, per altra banda, que una geografia d'aquest tipus necessiti com a elements didàctics el contacte amb el sòl, i per tant d'excursions, passeigs, lectures de cartes i la construcció de simples i diverses escales com elements i exercicis escolars de singular importància.

La segona aportació a la temàtica didàctica de la Geografia a França és la del ja esmentat M. Lavasseur que, anys enrera havia col·laborat en l'organització de l'ensenyament de la Geografia a la nova segona ensenyança de caire comercial. Lavasseur viatjà el 1876 als Estats Units, on comprovà els avantatges que a l'ensenyament elemental reportava l'aplicació del mètode intuïtiu ⁴⁷. De tornada a París donà una conferència, el 1878, que fou publicada a l'any següent ⁴⁸. Les seves tesis didàctiques que formaren el contingut de la seva disquisició es poden resumir en els següents punts:

1.- La Geografia Física com a fonament de tot l'ensenyament.

2.- Donar a la Geografia Agrícola, Industrial i Comercial un lloc més important que el que ha tengut fins ara, encara més quan és aquest tipus de Geografia el que té més interès per a la societat francesa.

3.- No deixar de banda l'estadística.

4.- Utilització dels mapes i de la pissarra per tal de fer comprensible la Geografia a través dels llibres i fer-la veure a través dels mapes.

Aquesta proposta duia a nivell conceptual un aspecte que seria determinant: L'ensenyament de

(43) PAQUIER, J.B.: *Etude et enseignement de la Geographie en France*. Ed. Delagrave, Paris 1884.

(44) BALLESTER, R.: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., p. 29.

(45) BALLESTER, R.: *Investigaciones sobre metodología geográfica*, op. cit., p. 45.

(46) *Ibidem*, pp. 45-46.

(47) *Ibidem*, p. 42.

(48) LAVASSEUR, M.: *L'enseignement de la Geographie dans l'école Primaire*. Ed. Delagrave, Paris 1879. Vegi's a BALLESTER: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., pp. 18 i ss.

la Geografia Física que faria fonamentar el coneixement geogràfic sobre la Geologia.

Anys més tard, J.B. Paquier, fonamentarà una nova concepció didàctica sobre dos elements —el mapa i el mètode⁴⁹— que significarà el primer sistema en contra dels iniciadors del reformisme didàctic i metodològic recent començat. Paquier accepta les utilitzacions escolars dels mapes i cartes però critica tot el que es refereix al mètode topogràfic: *“No es cosa de exigir a los jóvenes de 9 a 11 años el manejo de la escuadra y el compás como si se tratase de un geómetra o de un agrimensor. Las primeras cualidades que deben ejercitarse en la infancia son la imaginación y el sentimiento. Por ahí se debe empezar... se debe pues empezar con el grandioso espectáculo del universo... el sol, la luna, las estrellas”*⁵⁰.

La topografia la deixarà Paquier per més envant a fi d'anar amb ordre i no demanà massa a la intel·ligència de l'infant.

Es evident que la proposta de Paquier sembla un pas enrera pel que fa a això de començar a estudiar la Geografia per l'astronomia. Per altra banda, i sols des d'una perspectiva pedagògica, veiem a Paquier més a prop de les concepcions educatives, o sia, més pedagog que geògraf. Es el primer que en parlar de metodologia geogràfica se demana directament pel nin i per les seves qualitats personals. Aquest respecte que demostra envers dels sentiments, la imaginació i l'evolució de la intel·ligència i els interessos infantils fa que trobem a Paquier més a prop dels elements ideològic-educatius que anys més tard promulgaria el moviment activista en el camp de la pedagogia. Ara bé, al mateix temps, crec que Paquier es confon sobre quins són els interessos del nin; lògicament qualsevol infant es veu motivat pels elements que ell cita —el sol, la lluna, els estels— però també, difícilment, els nins entre els nou i onze anys tenen capacitat de comprendre la lògica dels moviments dels astres. Per altra banda, Paquier, afirma que el nin està més a prop d'aquests temes, i per tant més interessat

en ells, que pels carrerons del seu poble, la qual cosa, si bé de principi pot ésser així, no nega les possibilitats motivadores i estimuladores que té per als infants, la pròpia activitat així com la descoberta mitjançant passeigs i excursions. Vull doncs clarificar que Paquier, a nivell ideològic-educatiu, es troba a prop de l'Escola Nova (respecte per a l'infant), en canvi a nivell de pràctica escolar i didàctica els seus plantejaments són més clàssics (no reconeix les possibilitats actives del mètode topogràfic), Ballester, per la seva part, fa una crítica semblant ja que tot defensant el mètode topogràfic diu que aquest promou l'observació i el sentit geogràfic del nin.

De totes formes, Paquier té clara la transformació que s'ha de donar a la didàctica de la Geografia i té sempre present l'alumne:

*“Conviene evitar que la lección sea una nomenclatura seca, una lista de nombres propios, dirigidos exclusivamente a la memoria, o una serie de definiciones que el alumno aprende en los comienzos de la carrera, en la edad en que nos apropiamos muy mal de semejantes abstracciones y que comunmente repetimos sin comprenderlas. Lo que el alumno no comprenda no aprovechará a su inteligencia; muy util es que la memoria sea un almacén o depósito bien nutrido del cual pueda el niño hecho hombre sacar nociones y hechos a medida que le sean necesarios; pero una educación que se limite a enriquecer este armario de la inteligencia sin ejercitar la inteligencia misma en el empleo de aquellos útiles y materiales no producirá a buen seguro más que individuos muy medianos”*⁵¹.

En definitiva, i tal com dirà Ballester⁵², es volen lliçons de coses en contra de les lliçons de noms. Per acabar diré que Paquier aportà al moviment didàctic francès del darrer terç del segle XIX un pensament educatiu molt interessant i necessari a qualsevol plantejament didàctic (el nin com a persona amb una evolució i qualitats diferents a

(49) Vegi's a J.B. PAQUIER: Op. cit., i a R. BALLESTER: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., p. 33.

(50) BALLESTER, R.: *Ibidem*, pp. 33 i ss., i també a *Investigaciones sobre metodología geográfica*, op. cit., p. 48.

(51) BALLESTER, R.: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., pp. 20 i 21, citant del llibre de Paquier, p. 33.

(52) *Ibidem*, p. 22.

les de l'adult) si bé s'equivocà a l'hora de demostrar les seves idees amb els exemples tan poc didàctics que proposa.

A més d'aquests tres autors, el més important pel tema que tractam tal com evidencia Ballester⁵³, és Schrader⁵⁴ que considera, a l'igual que Paquier, que la renovació de la Geografia a d'esser més obra del sentiment que de la raó; al mateix temps, i a nivell de pensament geogràfic, critica que el fet científic de la Geografia es fonamenti justament en una tècnica com és la Topografia. La polèmica, com era de preveure, s'obrí a uns nivells i a unes qüestions de per si ja prou polèmiques com és tota discussió sobre la científicitat d'una matèria. Un altre autor —Reclus— animarà encara més el tema en afirmar que la Geografia no era ciència per ella mateixa i que, en tot cas, era una matèria amb lligams molts forts amb altres ciències a les què fins i tot servia de suport.

Com es pot comprovar, dins les dues línies didàctiques que es formaren (Lavasseur i Drapeyron per una banda i Paquier i Schrader per l'altra), estaven implícites dues concepcions diferents de la ciència geogràfica. Els primers consideraven a la Geografia com a vertadera ciència que tenia el seu basament a la Topografia i a la Geologia (Geografia Física) i que, com a tal ciència, gaudia d'un cos de coneixement i d'un mètode (el topogràfic) propi. En canvi, els altres, veien a la Geografia com a matèria d'aplicació, fonamentalment a la Política, a la Guerra i al Comerç amb la qual cosa es distanciaven de la postura geogràfica clàssica que sols la considerava com a auxiliar de la Història.

Prest es va establir una pugna entre els geògrafs francesos per aconseguir un instrument que dugués a terme el desenrollament de les concepcions apuntades. Drapeyron, i amb ell els "topògrafs", lluitaren força per tal d'aconseguir de l'Administració la creació d'un Institut Geogràfic que fos una vertadera Escola Nacional Superior de Geografia. L'organització d'aquest nou centre s'havia pensada en quatre seccions:

- Una d'ensenyament, o pedagògica, per a la formació del professorat en Geografia i Ciències Naturals pels Instituts i Centres Superiors.

- Una secció de Ciències Polítiques que preparàs per a la carrera consular, així com als agents del govern a l'estranger i als empleats dels ministeris.
- Una secció d'Economia i de colonitzadors com a recolzament a tota la problemàtica colonial.
- Una secció tècnica i científica que tractaria dels assumptes geodèsics topogràfics i cartogràfics.

Aquest centre, que es va demanar amb prou insistència, no fou a la fi aconseguit pels seus promotors ja que va esser la Universitat qui es responsabilitzà de l'ensenyament de la Geografia; s'establí una càtedra de Geografia Física i, al mateix temps, es creà l'Institut Geogràfic de La Sorbona amb l'objecte d'estudiar tots els aspectes propis d'aquesta ciència referits a França i a qualsevol part del món. Al mateix temps es creava també un centre d'informació especialitzat en materials geogràfics.

Crec que ara estam en condicions de desvetllar el pensament de Ballester respecte de la necessitat dels centres superiors d'ensenyament si volem assolir un nivell metodològic i didàctic valuós. En definitiva el que fa és demanar el mateix que passà a Alemanya, o sia, la via ràpida que en el cas espanyol seria la reforma de les Universitats perquè, en el fons, el nostre autor dubta que a Espanya es pugui donar un procés semblant al francès on la consolidació de l'ensenyament de la Geografia a nivell superior va venir donat com a conseqüència d'un ampli debat intel·lectual que s'allargà per espai de més de trenta anys. Ballester és, en aquest sentit i referit a Espanya, pesimista, si bé, convençut de la força de la raó i de què l'ensenyament és l'únic instrument que pot regenerar el país, no dubtarà a pregonar-ho mitjançant aquest exercici comparatiu que anam comentant. De totes formes manca encara desenvolupar el que el nostre autor diu a respecte de l'altre element de la comparança. Anem a veure-ho.

La situació dels estudis geogràfics a Espanya

Un dels aspectes que de principi estranya el lector de les obres didàctico-geogràfiques de Ballester, és que, de fet, dedica menys espai a Espanya que als

(53) *Ibidem*, p. 34.

(54) Vegi's la seva obra: *Quelques mots sur l'enseignement de la Géographie*. Ed. Hachette, Paris 1892.

altres països, si bé, una vegada coneguda la situació que Ballester descriu de l'estat de la Geografia i del seu ensenyament al nostre país, veim que realment poques coses es podien dir.

Ballester no nega la tradició geogràfica espanyola ben present ja a l'edat mitjana per l'escola cartogràfica mallorquina. Ens informa també dels interessos geogràfics de Felip II i de l'obra de **Pedro de Esquivel**, catedràtic de matemàtiques a Alcalà i dels seus treballs geodèsics per al mapa d'Espanya⁵⁵. Té en compte els mapes regionals que es feren en els segles XVII i XVIII⁵⁶. També Felip IV va demostrar certa afició a la Geografia ja que protegí la traducció del diccionari geogràfic de **M. la Martiniere**, si bé tots aquests esperançadors inicis es frustraren quan el poder i l'imperi espanyol començà la seva decadència⁵⁷.

Respecte a l'ensenyament de la Geografia, Ballester, ens confirma el diagnòstic ideològic que dins el liberalisme havia fet d'ell:

*"La enseñanza entregada por completo a los institutos religiosos se alimentó principalmente de doctrina teológica se sustrajo a toda influencia exterior, vivió de sí misma y desterrada por la Iglesia toda filosofía y aún toda ciencia que no pudiera armonizarse con la de los padres de la Iglesia Católica, toda innovación fue perseguida o desterrada"*⁵⁸.

Com a excepcions a aquesta constant tan clarament referida per Ballester, cal citar els treballs que es dugueren a terme amb el ministeri de M. de la Ensenada, tot interessat en la reforma de la nostra marina de guerra. Dins aquest context, **Jorge Juan** i **Antonio de Ulloa**, intentaren dur a terme una carta geogràfica d'Espanya, la qual cosa, emperò, encara no s'havia possibilitat quan el 1908, Ballester,

escrivia la seva obra sobre metodologia de la Geografia. Així, dels 1.078 fulls de la "Carta topogràfica nacional" sols hi havia 100 de publicades, essent, per això mateix, Espanya, l'únic país d'Europa que es trobava en aquesta situació⁵⁹.

Pel que fa al segle XIX, parla, si bé amb poca convicció, dels esforços d'en Godoy per millorar la situació; considera valuosa l'obra de **Tomàs Maurício López Geografía Histórica moderna** i es detén a comentar la figura d'**Isidoro d'Antillón**⁶⁰ tan vinculat com a botànic a la nostra illa.

Antillón ensenyava Geografia al Seminari de Nobles de Madrid, i ho feia com a matèria auxiliar de l'Història. Cal dir que la seva càtedra es deia de "Geografía, Cronología e Historia". Com era natural a la seva època donava gran importància als estudis astronòmics si bé a més d'un bon professor fou un precursor de la Topografia —cal en tot cas recordar ara el seu estudi sobre Albarracín) si bé era impossible que a la seva època pogués adonar-se de la independència de la Geografia com a ciència.

Quan Ballester es refereix a la situació en què es troba en el seu temps, la Geografia i el seu ensenyament, no amaga el seu abatiment i la seva posició ja que ens diu que sols es fan exercicis memòrics —repetició dels noms dels cercles de l'esfera, llegir a un mapa els noms de les principals ciutats, etc.— arribà a afirmar fins i tot que:

*"La enseñanza de la Geografía, repetimos, continua estacionaria, aferrada a las viejas rutinas... El estudio de la Geografía continua aun en España considerándose como accesorio y no indispensable. Se sigue creyendo que la Geografía como la Cronología no tiene otro objeto que aclarar la Historia"*⁶².

(55) BALLESTER, R.: *Investigaciones sobre metodología geográfica*, op. cit., pp. 11 i 12.

(56) Com per exemple el d'Aragó de Fr. Juan Reyra; el de Catalunya de Josep Aparici, el de València de P. Francisco Casares; el de Galícia de P. Ojea, i el de Mallorca del Cardenal Despuig.

(57) BALLESTER, R.: *Investigaciones sobre metodología geográfica*, op. cit., p. 12.

(58) *Ibidem*, pp. 12 i 13.

(59) *Ibidem*, p. 14.

(60) Vegi's a BELTRAN RASPIDÉ: *Isidoro de Antillón, Geógrafo, Historiador y Político*. Madrid 1903 i R. BALLESTER, a *Ibidem*, pp. 16 i ss.

(61) BALLESTER, R.: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., p. 2. Cal dir que dins aquest desolador panorama defensa a Macias PICAVEA i la seva obra *Geografía Elemental*, Valladolid 1895.

(62) BALLESTER, R.: *Ibidem*, p. 4.

La Geografia a Espanya mai no havia tengut importància perquè ningú s'havia preocupat de donar-li una orientació científicista: *"La Geografía no ha sido popular porque su enseñanza ha estado reducida por espacio de muchísimos años a las escuelas primarias y a un sólo curso en los institutos"* ⁶³. Destaca com l'únic positiu la tasca duita a terme per la Real Sociedad Geográfica de Madrid, fonamentalment a nivell científic, ja que, pel que respecta a l'ensenyament, sols se movia a nivell de projectes... i això que a Espanya els nous mètodes francesos es coneixien des d'un principi. Cal tenir en compte que el coronel Sr. Coello assistí a París al Congrés Internacional de 1875 i que, uns anys més tard, el 1877, concretament, s'adscrivia a la nova orientació topogràfica de la Geografia:

"Reconozco las grandes ventajas que reporta el estudio de la Topografía, base de los conocimientos geográficos. Estoy persuadido que conviene poner de acuerdo los textos y los mapas señalando además en los trabajos puramente geográficos, el mayor número de datos topográficos posibles según su extensión, o escala, corrigiendo siempre el dibujo de los mapas generales que, lejos de ser verdaderas reducciones de planos topográficos, no ofrecen casi nunca exactas ideas del terreno y suprimen casi todas las cifras de altitud, o de sondaje, que deben señalarse al menos respecto a los puntos principales" ⁶⁴.

També un altre membre de prestigi de la "Sociedad Geográfica de Madrid", el Sr. **García Martín**, recolzava la Topografia i l'ensenyament de la Geografia mitjançant mapes, murals i cartes topogràfiques, negant, al mateix temps, el valor de la nomenclatura, dels noms i de tots els exercicis pneumotècnics que eren típics en el seu ensenyament.

De totes formes, i malgrat aquestes veus solitàries, el desinterès i l'esperit científic estava totalment desterrat de les nostres escoles. No es comptava amb bons llibres de text perquè tanmateix no havia geògrafs preparats; la formació dels alumnes es donava mitjançant un curs als instituts i, allà, el que es feia, era repetir el que el professor ja tenia fet: un llibre. No existia, doncs, el desig per la ve-

ritat pel mètode viu, per la investigació personal i pròpia, i tot això, fins a tal punt que Ballester ens diu que segons el seu criteri a les nostres escoles no hi ha pedagogs, sols fonògrafs.

El 1888, la Societat demanà la creació de càtedres de Geografia a les Universitats (també a nivell superior, a l'igual que al primari i secundari, la Geografia era considerada com a auxiliar de la Història), la qual cosa s'arribà a aconseguir després de molts d'anys, exactament el 1901, i així i tot, en condicions molt minses i encara amb una forta dependència de la Història.

Pel que fa a les idees didàctiques que al respecte mantenia la Societat, es deuen principalment al ja anomenat **García Martín** i també a **Torres Campos**. Consideren que per a l'ensenyament de la Geografia s'ha d'anar del que es coneix al desconegut, dels aspectes simples als complexos i fonamentant al mateix temps el seu estudi no a nivell d'unitats administratives (províncies, nacions...) i sí en canvi en el concepte de regió natural com a única unitat geogràficament valuosa. Amb això, trobam una clara influència d'unes de les darreres obres que per aquell temps havia publicat **Vidal de la Blanche**; faig referència a la seva *Introduction a la Géographie de France* (París, 1904).

Com a mitjans per dur a terme aquest ideari, es parlava de projeccions en plànols, en esferes; models en relleu, els mapes de districte de la nació, la Topografia del terme municipal on viu el nin, així com el passeig i les excursions escolars. El segon ensenyament es dedicaria a l'estudi de la província, de la nació i de les colònies a més dels estudis geològics, botànics i zoològics, i tot això, sense carregar la memòria i donant, al mateix temps, importància a les comarques naturals així com als seus productes, i costums dels seus habitants. L'ensenyament superior s'encarregaria de comparar i estudiar els diversos països així com les seves forces productives i les seves relacions mútues. A més s'haurien de dedicar esforços als aspectes climatològics, hidrogràfics, geològics, antropològics i a qüestions com la història de la Geografia i la Història dels estudis cosmològics.

De totes formes s'ha de dir que tot això eren les

(63) BALLESTER, R.: *Investigaciones sobre metodología geográfica*, op. cit., p. 40.

(64) BALLESTER, R.: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., p. 38, citant a Coello.

propostes i bones intencions d'un parell de membres de la Sociedad Geográfica de Madrid. La realitat era, tal com hem vist, ben diferent; el desinterès, la desídia, l'acientificisme i, fins i tot, la unió i connexió entre la Geografia i la Història era encara un fet. No cal, aleshores, afirmar l'utòpic de la petició de **Beltrán y Rozpide**, feta el 1904, de demanar la creació d'una Escola Superior de Geografia, si bé era l'única solució per acabar amb el deplorable estat de la Geografia a Espanya, ja que, com ens diu Ballester, sols hi havia dos centres on els estudis geogràfics assolien d'una bona qualitat: La "Institución Libre de Enseñanza" de Madrid i "La escuela del Ave María" a Granada; les dues úniques escoles d'aquells temps que Espanya pot presentar com alternatives i experimentals, tal com la pròpia història pedagògica s'ha encarregat de demostrar.

La proposta didàctica de Ballester

En la proposta didàctica que fa Ballester s'evidencia el que havíem dit en un principi; o sia, el seu caràcter de metodòleg i teòric de la Geografia més que un esperit arrelat de bon de veres en la Pedagogia. Així, per exemple, es curiós comprovar com mai no cità cap pedagog i que no faci referència a l'Escola Nova que ja, el 1907, se desenvolupava a Europa de forma irreversible; en aquest sentit hem de dir que ni tan sols tengué en compte l'article de **M. Obrador**, el seu prologuista, que amb bon sentit pedagògic havia escrit anys enrera sobre la didàctica de la Geografia al Butlletí que publicava, a Palma, la "Institución Mallorquina de Enseñanza" ⁶⁵.

Rafel Ballester plantejà les seves solucions des de la Geografia tenint en compte unes normes molt generals i ja plenament assumides per l'educació des de feia anys i basant-se ben bé exclusivament en les fonts franceses que li havien servit d'informació sobre el tema.

El nostre autor considera que l'estudi de la Geografia es deu començar per la terra, essent l'home, el seu punt d'arribada. Així, la seva proposta curricular s'iniciaria per la geologia, la física de la Terra i el clima per passar després a l'estudi de la vida que comprendria tres grans blocs: vegetació, fauna i l'home. El fenomen humà seria, aleshores estudiat a dos nivells: el polític o estudi de l'organització de les col·lectivitats humanes, i les accions d'aquestes col·lectivitats, fonamentalment, les comercials i econòmiques ⁶⁶.

S'enfronta, doncs, a la clàssica geografia astronòmica, rebutjant, al mateix temps, la denominació de descriptiva per a la seva ciència, ja que la descripció, més que una qualitat determinada dels continguts de la ciència geogràfica, és una forma d'exposició de les seves aportacions. Pel que fa a la geografia astronòmica no la considera com a ciència geogràfica (i si com a part de l'astronomia) ja que no es dóna cap relació entre l'estudi dels astres i el de la Terra. Ballester, pel que veim, parteix, a l'hora de construir la Geografia, de la mateixa idea que Lavasseur, o sia, de l'estudi físico-geològic ja que els altres tipus de Geografia seran sols aplicacions a camps concrets: "*La Geografía política, o económica, no es más que un estudio de aplicación, estudio que ha de carecer forzosamente de valor alguno si le falta la base*" ⁶⁷, i aquest fonament no és res més que la Geografia Física, o "*estudio de la actividad natural del globo (además del estudio de los accidentes naturales) no sólo la ciencia estática sino dinámica de la tierra*" ⁶⁸.

Aquest programa i concepció teòrica de la Geografia s'ha de retraduir a l'aula de la forma més positiva per a l'infant; així, doncs, i en primer lloc, cal fugir de la nomenclatura i els llistats de noms. Com diu Ballester, s'han de canviar els noms pels fets, seleccionant el que és vertaderament útil per a l'home. En aquest sentit, dirà que la Geogra-

(65) OBRADOR, M.: *Enseñanza de la Geografía* a Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza, Palma, núm. 29 de 31 de maig de 1884.

(66) R. BALLESTER a la seva *Geografía de España*, 1ª edició, abril del 1916, estructura de forma molt semblant el seu programa de curs i d'assignatura, a nivell de segon ensenyament. En efecte, després d'estudiar els aspectes físics, desenvolupa els elements més importants de la Geografia Econòmica (agricultura, ramaderia, indústria, comerç) per abordar, després, la Geografia Política d'Espanya, tot analitzant cada una de les seves comarques.

(67) BALLESTER, R.: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía*, op. cit., p. 50.

(68) Ibidem, p. 52.

fia va definint una sèrie de qüestions —que és una illa, un cap, un golf, una cordillera, un estret, etc.— sense explicar mai la seva formació; el mateix es pot dir respecte de la Geografia política i d'elements com les ciutats, les races, les religions, etc. ⁶⁹. Per una altra banda, creu fermament que la Geografia pot excitar la imaginació infantil comptant per a aquesta tasca amb molts de recursos com són les narracions de viatges, descripcions, els llibres de Julis Verne, la història de Robinson Crusoe, etc.

Ara bé, tenint en compte com es troba l'ensenyament en general i el de la Geografia en particular, Ballester, és prou realista per tenir consciència que els seus projectes són encara inaplicables i molt més el mètode topogràfic del qual es declara fervent partidari ⁷⁰. La seva substitució, si bé l'ideal seria que un dia s'arribàs a instaurar, es podrà fer mitjançant una constant utilització de mapes i de la pissarra sense oblidar mai —i ara sí que en Ballester es comporta com un entès en matèria educativa— que la finalitat de tot l'ensenyament ha d'esser doble: en primer lloc s'ha d'ensenyar als alumnes un objecte determinat (geografia, història, matemàtiques, etc.) tenint en compte que, mitjançant aquest ensenyament, el que s'ha de procurar és el desenvolupament de la seva intel·ligència. O sia, això que encara els nostres ensenyants no han comprès perquè supòs que amb ells no ho varen fer així.

Pel que fa al seu tercer nivell d'anàlisi didàctica ⁷¹, (el primer era el curricular, el segon, les tasques a desenvolupar a l'aula) o sia, l'organització de les ensenyances de la Geografia, Ballester proposa fer a Espanya el mateix que a França encomanà el seu ministre Jules Simon; es a dir, un estudi de l'estat de l'ensenyament de la Geografia. En referència a aquest tema cal dir que el nostre autor intentà pel seu cap i compte fer un estudi semblant i per aconseguir-ho, al mateix temps que escrivia el seu llibre *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía* adreçà una carta als catedràtics de Geografia i Història dels instituts de Cadis, Sevilla, Orense, La Corunya, Lugo, Pontevedra, Lleida, Girona, Bar-

celona, Toledo, Segòvia i Ciudad Real amb dues preguntes:

- ¿En que estat es troba el material didàctic en el seu institut, apte per l'aprenentatge de la Geografia?
- ¿Quins mètodes didàctics s'utilitzaven en el seu ensenyament?

El resultat de l'enquesta d'en Ballester crec que és prou significatiu. Sols cal dir que només el catedràtic de La Corunya contestà a les preguntes esmentades. Així, doncs, i en vistes de la deplorable situació i manifest desinterès, la seva proposta a l'hora d'organitzar l'ensenyament de la Geografia constava dels següents punts:

- Creació d'una Escola Superior de Geografia.
- Aconseguir una total independència entre les càtedres d'Història i de Geografia en el segon ensenyament.
- Fer un concurs per tal d'enviar a l'estranger a tres professors perquè, a la seva arribada, i amb el que havien après, redactassin un manual d'estudis geogràfics per a l'ensenyament primari, secundari i universitari, respectivament.

Ja hem vist per una altra banda la importància que l'ensenyament superior té, segons Ballester, per a la reforma científica i didàctica de la Geografia. En aquesta ocasió afirmarà que aquest tipus d'ensenyament ve a complimentar el paper del cervell que si s'atrofia esgota les energies vitals; per això, la seva proposta de creació d'una Escola Superior per tal que es donàs una preparació, sense cap contaminació de les pròpies que tenia la nostra Universitat, i poder, així, formar un bon professorat tant a nivell científic com pedagògic. Això, evidentment, duu implícit i obliga a la separació de la Història. Aduirà que es tracta de dues matèries molt amples i diferents a la vegada, amb la qual cosa es fa difícil la tasca personal i la dedicació del professorat a les dues minvant-se, al mateix temps, les possibilitats d'investigació, perquè, segons Ballester, aquesta és una de les tasques que mai un professor no pot oblidar, màxim si volem que la tasca

(69) *Ibidem*.

(70) *Ibidem*, pp. 54 i 55.

(71) *Ibidem*, pp. 43 a 46.

docent no sia una funció de fonògraf que es limiti a repetir a cada curs el manual o llibre de text.

En definitiva, la proposta de Ballester no és altra que imitar l'actitud dels francesos a partir de 1871. De fet, expandir aquests plantejaments i possibilitar la presa de consciència al nostre país mitjançant el típic exercici comparatiu, varen esser les intencions i els motius de l'obra geogràfica de Rafel Ballester. Amb això pretengué també aportar els seus esforços a la tasca conjunta dels intel·lectuals de la Restauració i que se centrava en la regeneració del país per a l'estudi i la ciència i comptant amb el sistema d'ensenyament com a element reproductor de la ideologia liberal que era, en definitiva, la que sustentava aquests plantejaments. La seva dedicació a la didàctica és també, lògica, dins el context emmarcat ja que si es volien complimentar els seus plans, s'havia d'assegurar que l'instrument que els faria possible funcionàs de la forma més eficaç; d'aquí, doncs, l'interès per l'educació i pels mètodes d'ensenyament.

Aquest fet es dóna i el complimenta de forma exemplar en Rafel Ballester, si bé ell, al mateix temps, i això és un element que no es pot deixar de banda en analitzar qualsevol aspecte de la seva obra, considera que si el regeneracionisme ha de venir de mans de l'educació i de la ciència, forçosament, es deu reformar l'estructura i la concepció centralista de l'Estat, perquè, en definitiva, pensava que per regenerar el país s'havia de començar per la regeneració de l'Estat, la qual cosa suposa per a Ballester donar credibilitat a un Estat de tipus regionalista.

En definitiva, i pels elements de judici que sobre la seva obra i la seva posició ideològica i personal en front de les tensions pròpies del seu temps, hem aportat, Rafel Ballester es presenta, avui en dia i en front de les nostres pròpies tensions, com una de les figures més interessants de la minsa història de la manfollida renovació educativa a casa nostra.